

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

CASSELL, G.: *Teaching demography: a number of priorities from the IUSSP Working Group.* (A demográfia oktatása: néhány prioritás az IUSSP [International Union for the Scientific Study of Population] munkacsoportja szerint.) *Genus*, 2002/3–4. 11–17. p.

A munkacsoport felmérését összegező anyag célja a demográfia oktatása számára új irányelvek kidolgozása, tekintettel a demográfusokkal szemben megnyilvánuló új igényekre. A részeredményeket két alkalommal nemzetközi szinten is megtárgyalták: 2001 májusában Marokkóban, augusztusban pedig Braziliában. Ezt követően a munkacsoport két témában ülésezett: „A demográfia oktatása: múlt és jelen”, valamint „A demográfusokkal szemben a jövőben támasztható igények”. Az előbbi ülés régióként vizsgálta az oktatási programokat, míg az utóbbi arra kereste a választ, hogy ki szabja meg az igényeket, és milyen irányba induljanak el a változások. Ezt követően foglalkoztak az egyes oktatási irányok (pl. szakemberek, kutatók képzése) kérdéseivel, illetve a célcsoportokra (demográfiát tanulók, más tárgyakat tanulók, népesedési kérdésekkel foglalkozó nem demográfusok) irányuló oktatási programokkal. A programok között vannak egy- és többévesek, valamint különböző témákat (család, termékenység, egészség, halandóság, vándorlás, urbanizáció, globalizáció, öregedés, nemek) tárgyaló kurzusok.

A 21. század igényeinek megfelelő demográfiai képzés a tudományág újraértékelését teszi szükségessé. A demográfusok két lehetőség közül választhatnak: 1. Megelégednek a demográfiai események számbavételével, vagy 2. Továbbfejlesztik a tudományterületet, hogy az alkalmas legyen a mindenkori népességváltozások elemzésére. Az utóbbi érdekében nagyobb súlyt kell helyezni az elméleti kérdésekre. A demográfia módszereinek oktatásánál az elméleti kérdésekből kiindulva kell eljutni a vizsgálatokra alkalmas módszerekhez – és nem fordítva. Általános elvként ajánlható, hogy először az általános törvényeket, elméleti modelleket együk elő, majd ezt követően foglalkozunk a való világra történő alkalmazásukkal. A halandósági táblához eljutva tudatosuljon, hogy ez milyen, a népességet érintő folyamatokra vonatkozó ismereteket összegez. A demográfiai átmenet modelljét nem úgy kell szemlélni, hogy az általában érvényes-e, hanem arra kell figyelni, hogy a való világ mely részében illeszkedik elég jól ahhoz, hogy magyarázatul, előrejelzésre vagy befolyásoláshoz használható.

A demográfia oktatása során figyelemmel kell lenni más kapcsolódó tudományterület újabb felismeréseire. (A szerző a közgazdaságtanban használatos túlcsordulás kifejezést használja ezzel kapcsolatban.) Az interdiszciplináris megközelítés nyomatékosan ajánlott az oktatásban. A halandóság vizsgálata kapcsolódjon össze a betegségek és általában az egészség vizsgálatával. A várható élettartam kitolódását vagy a halálkori halandóság szerkezeti változásait végső soron az egészségügyi helyzet alakulása szabja meg. De még az egészségorientált életmód, életvitel és a preventív egészségügyi ellátás

szerepét sem szabad szem elől téveszteni. Mindez a biodemográfia tantervébe való beemelését indokolja.

A szerző említi még a vándorlás és a globalizáció, az öregedés és a szociálpolitika, a nemek és a társadalmi egyenlőség/egyenlőtlenség szerteágazó kapcsolatait.

Sz. K.

TEIBENBACHER, P. – HAAS, J.: *Das Modell vom Demographischen Übergang – selbst im Übergang? Das Beispiel der Steiermark zwischen 1870 und 1914.* (A demográfiai átmenet modellje – maga is átmeneti állapotban? Stájerország példája 1870 és 1914 között.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/2. 247–264. p.

Az első demográfiai átmenet Európában 1850 és 1930 között a mai napig hevesen vitatott koncepció (annak ellenére, hogy utóbb a fő figyelem már a fejlődő országokra koncentráldott). Alapjában véve arról van szó, hogy ebben az időszakban a halálozási számok csökkenését a születésszámok csökkenése követte. A modellt azóta számtalan empirikus vizsgálatnak vetették alá, különböző regionális szempontok szerint tesztelték s az eredmények szerint gyakran ellentmondásokat tapasztaltak az ideálisnak tartott modellhez képest.

A tanulmány a steiermarki, történelmi-demográfiai „törésvonal” eredményeit tanulmányozza. Figyelembe veszi az iparosodás hatását és az agrárkörnyezet jellegzetességeit. 14 politikai körzet vizsgálatán alapul és egyértelműen megkülönböztethetőnek mutatja az ipari és mezőgazdasági övezeteket, illetve azokon belül is például az állattenyésztéssel és a földműveléssel foglalkozó területeket.

Az akkori elnevezés szerinti Alsó-, Felső- és Középső-Steiermark eltért a mai Steiermark földrajzi fekvésétől. A feldolgozás az 1869 és 1914 közötti születési és halálozási gyakoriságokra épül. Nem veszi figyelembe a foglalkozási, családi állapotbeli különbségeket. A házassági adatokat körzetenként veszi számba.

A jellegzetes folyamatok kimutathatók:

- mind az ipari körzetekben, mind pedig a szántóföldi gazdálkodók körében tartósan csökkentek a születési és halálozási számok, az állattenyésztők körében azonban 1900-ig még emelkednek a születési számok, a halálozások pedig tartósan süllyednek
- a születési számok mind az ipari, mind a mezőgazdasági területen meghaladják a halálozási számokat
- az agrárkörzetek mindegyike kezdetben alacsonyabb számokat mutat az ipari körzetekéinél
- a halálozások az ipari körzetekben lényegesen jobban csökkentek, mint az agrárkörzetekben.

A felmerülő különböző hibák és zavaró befolyásoló tényezők kiszűrésére a következő klasztereket alkották:

- Felső-Stájer ipari övezetek
- Felső-Stájer agrárövezetek
- Dél-Stájer agrárövezetek
- Graz városa.

A klaszteranalízisek megerősítették a vélekedést, miszerint az iparosodás, illetve a mezőgazdasági jellegű gazdálkodás meghatározó volt a demográfiai átmenetre ható tényezők között. A vizsgálatok az újabb kultúrtörténeti kifogások ellenére társadalmi-ökológiai szempontból megállják helyüket, négy megjegyzést azonban le kell szögezni:

- látni kell az átmenet különböző variánsait, kiindulva a folyamat visszafordulásának kezdetéből, tartósságából és erősségéből, illetve a születési és halálozási arányszámok egymáshoz való viszonyából
- a halálozások számának tartós csökkenése előtti időt nem szabad egyöntetűen magas születési és halálozási számok idejének tekinteni, ekkor is voltak nemcsak regionális, hanem időben is jellegzetesen különböző fázisok
- a mai harmadik világ fejlődési folyamatai nem mérhetők közvetlenül a tizenkilencedik századi nyugat-európai történésekhez
- meg kell különböztetni, hogy a termékenység tisztán statisztikailag abból adódik, vagyis hogy mind kevesebb nő több gyermeket hoz a világra, vagy abból, hogy egyre több nő kevesebb gyermeket szül, illetve egyet sem. Csak ezt figyelembe véve beszélhetünk az átmenet fázisairól.

Az első demográfiai átmenet koncepcióját mindenképpen regionális változatokkal kell bővíteni.

Sz. G. S.

PENEV, G.: Population by sex and age. (A népesség nem és kor szerint.) Yugoslav Survey, 2002/2. 3–16. p.

2002. március 31-ei eszmei időponttal hajtották végre a Szerb Köztársaság legutóbbi népszámlálását. Az összeírás kiterjedt Szerbiára, a Vajdasági autonóm területre, de nem volt népszámlálás Koszovó és Metohija autonóm területen. (Így a továbbiakban a Szerb Köztársaság adatainak tárgyalásánál a számok mindig csak Szerbiára és a Vajdaságra vonatkoznak.)

A népszámlálási népesség-fogalom tartalma némileg eltér a korábbi népszámlálásoknál alkalmazott fogalmaktól, de megfelel a nemzetközi ajánlásoknak. A közölt népességi adatok tartalmazzák az ország területén élő személyeket, valamint a külföldön dolgozó vagy tanulók számát, amennyiben a külföldi tartózkodás tartama nem haladja meg az egy esztendőt. Az összeírás kiterjedt a menekültekre is, azonban a népesség számának megállapításánál csak azokat a menekülteket vették tekintetbe, akik korábbi jugoszláv tagköztársaságból menekültek a Szerb Köztársaságba. De azok nem kerültek be a Szerb Köztársaság népességszámba, akik Koszovóból és Metohijából menekültek Szerbiába vagy a Vajdaságba.

A népesség számának megállapításánál alkalmazott elvek eltérnek a korábbi népszámlálások gyakorlatától. Az 1971 és 1991 között végrehajtott népszámlálások nem tartalmazták a külföldön dolgozó személyeket még akkor sem, ha a külföldi tartózkodás tartama nem érte el az egy esztendőt. Az időbeni összehasonlításánál így figyelembe kell venni, hogy a népesség 5 százalékát teszik ki az egy évnél kevesebb időt külföldön tartózkodó személyek.

A Szerb Köztársaság nemi arányára a második világháborút követően a nők jelentős túlsúlya volt a jellemző. Ezt követően egészen 1981-ig a nemi arány a nők további

túlsúlya mellett a férfiak arányának fokozatos emelkedését mutatta, majd ezt követően – különösen az 1991–2001 közötti időszakban – ismét a nők arányának növekedését láthatjuk. A világháborút követő női túlsúly a nemileg szelektív háborús embervesztésekkel magyarázható, amit a háború után született, nemileg kiegyenlített generációk fokozatosan kezdtek enyhíteni. Az 1981. évi népszámlálást követően viszont a nemi arányt a születések csökkenése – a nemileg kiegyenlített generációk számának csökkenése – és a népesség öregedése – a nők magasabb várható élettartama miatt a nők arányának növekedése – valamint a vándorlás alakította. A lakosság nemi arányában mért különbségek igen jelentősek: van, ahol az 1000 nőre jutó férfiak száma nem éri el a 800-at. Míg a másik véglet, amikor 1000 nőre 1084 férfi jut. A nemi arány területi különbségeit az általános tendenciák mellett alapvetően a belföldi vándorlás alakította.

A népesség korösszetételét is a történelmileg kialakult korfa mellett a korábban említett három tényező – termékenység, halandóság és vándorlás – határozta meg. A szerbiai korfán jól láthatók az első, majd a második világháború népességi következményei, a második világháborút követően a születésszám emelkedése, majd az azt követő gyorsabb termékenységsökkenés. A vándorlás főleg az utóbbi népszámlálási ciklusban volt nagy hatással a korösszetételre, amikor is több mint félmillióan érkeztek Szerbiába és a Vajdaságba főleg Horvátországból, Boszniából és Hercegovinából, valamint települtek át Koszovóból.

A Szerb Köztársaság népessége öregedő népesség, a 60 évesek és idősebbek aránya 22,5 százalék. Némi különbség tapasztalható Szerbia és Vajdaság népességének öregedésében: míg Szerbiában az öregedési index értéke 1,01, addig ez az érték a Vajdaságban 0,95. A népesség öregedése területileg is jelentős különbségeket mutat, van olyan térség, ahol az öregedési index értéke 3,5.

M. Á.

GOODE, W.J.: *Family changes over the long term: A sociological commentary.* (A család hosszú távú változásai: Szociológiai megjegyzések.) *Journal of Family History*, 2003/1. 15–30. p.

A legtöbb nyugati országban a család hasonló módon változott az utóbbi két évszázad során, ami lehetővé teszi általános elvek megfogalmazását. Tendenciaként a családnak a családtagok felett gyakorolt ellenőrző szerepének gyengülésére lehet rámutatni. Más megfogalmazásban arról van szó, hogy a családfő, illetve a család idősebb tagjai egyre kevésbé tudják befolyásolni a fiatalok viselkedését. A szerző az ilyen tendencia jövőbeni folytatódását tartja valószínűnek. Ugyanakkor maguk az emberek, a társadalom és a kormányok tehetnek olyan lépéseket, amelyek lassítják a nemkívánatos folyamatot. A folyamat azért kedvezőtlen, mert gátolja a társadalmi intézmények hagyományos működését. Mivel a családon belüli viselkedés nem genetikailag kódolt folyamat, így az másfajta szabályozásra szorul. Erre alapvetően a családjog jöhet szóba, ami a társadalom morális megítélését hivatott érvényre juttatni ebben a kérdésben.

Az ipari forradalom három vonatkozásban volt hatással a családra és eredményezte annak megváltozását. 1. Az emberek megélhetése növekvő arányban valamilyen állástól és nem a földtől vált függővé. 2. Az emberek szakmai hozzáértésük alapján találtak állást és kaptak fizetést. 3. A béreket egyének és nem a családok kapták. Mindez végső

oron nem humánusabb viszonyok kialakulását, hanem a meritokrácia térhódítását jelenti. A vesztesek általában a nők és a gyerekek, és ezzel máris a családra gyakorolt hatásnál vagyunk. Az ipari forradalommal ily módon együtt járt, hogy minél sikeresebb lett annak révén a társadalom, annál jobban gyengült a családnak a társadalmi életben játszott szerepe. Azt lehet mondani, hogy egy tudatosan alakított folyamat (mármint az ipari forradalom) előre nem látott és semmiképp sem tervezett mellékhatásával szembe-sülünk.

A család szerepe gyengülésének megítélésénél nyugaton a családkutatásban jelentős szerepe van egyfajta nosztalgiának, és a kutatók hajlamosak a korábbi harmonikus családmódel szerepének és elterjedtségének túlértékelésére. A szekularizáció a család szentségét, amit nyugaton az egyház addig hirdetett, immár nem tekintette kizárólagos és kívánatos felfogásnak. A válás és az abortusz elfogadásával kötetlenebb családmódel terjedt el. Azt, hogy ezzel valójában egy már korábban is meglevő gyakorlat kapott társadalmi megerősítést, irodalmi művek sora látszik megerősíteni. Az egyház és általában a jogi szabályozás korábban sem volt teljes mértékben eredményes. A szerző a termodinamika második törvényének egyfajta társadalmi megnyilvánulását látja ebben: a siker valószínűsége sokkal kisebb, mint a szétesésé. Az, hogy a vagyoni kérdések és a válással kapcsolatos költségek a házasság fenntartását támogathatják, a család tényleges megtartó erejét kevésbé érinti. A család szétesését elfogadni látszik az a felfogás, miszerint az élettársi kapcsolatban élő párok is el tudják látni a hagyományos családi szerepeket. A jogi szabályozás újabban a párkapcsolat jogi keretek közé helyezését tükrözi. A család szerepének jogi szabályozása más kérdésekkel is összekapcsolódik (lásd nemek egyenlősége, gyermekvédelem, társadalmi jólét), ami szélesebb távlatokba helyezi a család változásának kérdését.

Sz. K.

SCHULZ, W.: Auswirkungen des demographischen Wandels auf die Familienstandstruktur. Entwicklung 1991 bis 1999 und Vorausschätzungen bis 2005. (A demográfiai változások hatása a népesség családi állapot szerinti összetételére. Az 1991–1999 közötti fejlődés és becslések 2005-re.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/2. 213–245. p.

A lakosság szám alakulása a társadalmi élet csaknem minden területén nagy jelentőségű. Bizonyos szempontokból azonban kiemelt szerepe van a családi állapotnak. Németországban különbözőképpen fizetnek adót a házasságban élők és az egyedülállók. Fontos kérdés tehát a befolyó adók mértéke vagy az ápolásra szoruló házi vagy intézményi gondozása. (Az ápolásra szoruló egyharmada házastárs.) Nem közömbös, hogy például a várható adó hogyan becsülhető meg, vagy hogy a megözvegyülő nők nyugdíj-igénye mennyi lesz.

A tanulmány a huszadik század utolsó évtizedének németországi népesség alakulását vizsgálja családi állapot szerint, módszert alkot a családi állapot előrebecslésére, és az ebből adódó eredményeket közelíti meg több szempontból.

1991 és 1999 között a házasságban élők számának visszaesése és az egyedülállók számának jelentékeny növekedése regisztrálható. Még inkább jellemző ez a tendencia a keletnémet területekre. Az ebben az évtizedben végbement változás oka három összetete-

vőre bontható: a korszerkezet-hatásra, a magatartáshatásra és a létszámhatásra. Egyértelmű, hogy a három közül ebben az időszakban a magatartáshatás a legmértvadóbb. Különösen Kelet-Németországban ment végbe robbanásszerű változás a házasságkötések és a válások terén.

Az előrebecsült népesség, házasságkötések, válások és a családi állapot szerinti halálozási számok alapján előrevetítették a népesség 2005-re várható családi állapot szerinti szerkezetét. A számítások szerint alig változó lakosságszámra vetítve tovább nő a különbség a házasságban élők és az egyedülállók száma között. Az egyedülállók száma enyhén emelkedni fog, Kelet-Németországban erősebben, a házások arányában azonban csökkenés várható. Csökkenést prognosztizálnak a 20 és 60 közöttiek, az aktív népesség számában. Ennek a korosztálynak az arányaiban növekvő egyedülálló rétege különösen fontos az adózás szempontjából. Növekedni fog ugyanis az aktív egyedülálló nők aránya.

Az ápolásra szorulóknak száma többnyire a 75 éven felüliek körében növekszik. Tekintettel arra, hogy ebben a korosztályban a házások magasabb száma várható, valószínű, hogy emelkedik az esély arra, hogy többen számíthatnak majd partnerük gondoskodására.

A 2005-re regisztrált modellt változatlan házasságkötési, válási és halálozási adatok felhasználásával készült és jól illeszkedik az 1991-gyel kezdődő idősorba. Hosszabb távú előrejelzésekhez a számok dinamizálására lenne szükség. Szükséges lehetne a német és nem német lakosság tagolásával is elvégezni a vizsgálatot, kérdéses azonban, hogy a megfelelően részletezett adatok rendelkezésre állnak-e.

Sz. G. S.

NAZIO, T. – BLOSSFELD, H-P.: *The diffusion of cohabitation among young women in West Germany, East Germany and Italy.* (Az együttélés terjedése a fiatal nők körében Nyugat- és Kelet-Németországban, valamint Olaszországban.) *European Journal of Population*, 2003/1. 47–82. p.

Az 1960-as évek elején a házasság volt az előfeltétele az együttélésnek, a gyermekek vállalásának Európában. A házasságon kívüli együttélés igen ritka volt, még az e téren hagyományokkal rendelkező Svédországban is. Ezekben az években a házasságon kívüli együttélés az idősök körében fordult inkább elő, akik a válás vagy özvegyülés után főként gazdasági okokból nem léptek hivatalos kapcsolatra.

Napjainkra az együttélés társadalmi tartalma alapvetően megváltozott, széles körben elfogadott Európa legtöbb országában, különösen a fiatalok körében. Mégis, jelentős különbségek vannak az egyes európai országok gyakorlatában: Dél-Európában például az együttélés ritka, jól körülhatárolható csoportokban fordul elő, elsősorban nagyvárosi környezetben figyelhető meg. Több nyugat-európai országban – például Nyugat-Németországban és Hollandiában – az együttélés a házasság előtti lét elfogadott formája, ami házasságba fordul az első gyermek megszületésekor. Más országokban – Kelet-Németország, Ausztria, Franciaország, Anglia, Norvégia – az együttélés a házasság alternatívája lett a házasságon kívüli születések magas aránya mellett, míg Dániában és Svédországban a házasság és együttélés felfogásbeli és jogi megítélése azonos, s a párok választása csak felfogásuktól függ még a gyermek megszületése esetén is.

A szerzők azt kívánták tanulmányozni, hogy Európa különböző országaiban az egymást követő generációk között miként terjedt az együttélés megítélése és gyakorlata. A vizsgálat céljára három országot választottak ki, a konzervatív jóléti-kapitalista Nyugat-Németországot, a korábban szocialista utat járó Kelet-Németországot és a családcentrikus Olaszországot. Arra keresték a választ, hogy mi segíti az együttélés gyakorlatának terjedését a fiatalok körében, illetve mik azok a tényezők, amelyek a folyamatok konvergenciájához vagy divergenciájához vezetnek. A feltevés szerint az együttélés elfogadása vagy elutasítása egy tanulási folyamat eredménye. A tapasztalatok jöhetnek az előző generációktól, illetve a saját kortárs csoportokból.

A fenti tanulási folyamat generációk közötti és kortárs csoportokon belüli érvényesülése látható a két Németország példáján. Azt látjuk, hogy az egymást követő kohorszok egyre nagyobb hányada fogadja el és teszi gyakorlattá az együttélést, a családépítés folyamatának mintegy elfogadott állomását. A legfiatalabb nyugat-német kohorszok 50 százaléka, a kelet-német kohorszok 40 százaléka élt már együtt a házasságkötés előtt, míg ez az arány Olaszországban csak 10 százalék volt.

Az esettörténeti elemzés során kitűnt, hogy a házasságon kívüli együttélés terjedése nem csupán a tapasztalatok átadása és tanulási folyamat eredménye. Nyugat-Németországban és Olaszországban az iskolázottság emelkedésével kitolódik a házasságkötési kor, a vallásosság csökkenése és az urbanizáció terjedése a házasság intézményének, mint társadalmi normának a fontosságát csökkenti. Fenti tényezők mellett a munkaerő-piaci bizonytalanság is a házasság elhalasztására ösztönöz. Fenti tényezők figyelembevételével a fiatal felnőttek együttélése a formális házassági kötelék helyett választ jelent az említett kihívásokra.

A későbbi házasságkötés és a házasságra érettség közötti időszak kitöltésének nem csupán egyetlen alternatívája van: a fiatalok élhetnek továbbra is a szülői házban, élhetnek egyszemélyes háztartásban és választhatják az együttélést. A lehetséges megoldások között a választás kulturálisan, strukturálisan és politikailag meghatározott.

Olaszországban például a lakásbérleti szabályozás és az illegális lakásbérleti piac magas áraival arra a választásra kényszeríti a fiatalokat, hogy vagy a szülői házban maradnak, vagy önálló lakást vásárolnak. Az önálló lakás vásárlása nem csak pénzügyi terhet jelent, hanem hosszú távú hatásokkal járó döntést is, hasonlóan egy házassági döntéshez. A növekvő munkaerő-piaci bizonytalanság sem ösztönöz a szülői ház elhagyására, amikor a mediterrán családfelfogás szerint a szociális biztonság színtere is.

Kelet-Németországban az 1970-es évek második felében és az 1980-as években terjedt jelentősen a házasságon kívüli együttélés, gyakran már az iskolába járók körében is. Az 1989. évi fordulat után a növekvő gazdasági bizonytalanság és növekvő munkanélküliség mind a nupcialitásra, mind a termékenységre csökkentően hatott. Így tovább emelkedett az együttélés és a házasságon kívüli születések aránya.

Nyugat-Németországban a lakásbérlet-piac már évtizedek óta ki tudja elégíteni a fiatalok igényeit. A lakásbérlet elfogadható áron, széles körben elérhető. Ha egy fiatal nem dolgozik, az állam és a szülők támogatják. Így a növekvő munkanélküliség és a foglalkoztatási bizonytalanság mellett is megvan a választási lehetőség a szülői ház, az együttélés és az egyszemélyes háztartás fenntartása között.

AMATO, P.R. – JOHNSON, D.R. – BOOTH, A. – ROGERS, S.J.: *Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000.* (Folyamatosság és változás a házasságok minőségében 1980 és 2000 között.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/1. 1-22. p.

A szerzők az 1980-ban és 2000-ben végrehajtott adathelyzések eredményei alapján vizsgálták, miként változott a házasság népszerűsége az Egyesült Államokban az elmúlt húsz esztendőben. Jelentős változásokat tapasztaltak, melyek szerint 2000-ben a házasságok későbbi életkorban kötöttek, gyakrabban jelentettek újraházasodást, magasabb volt a hiszán vagy más nem fehér házasságra lépők aránya, nagyobbá vált a heterogén házasságok részesedése, a párok iskolázottabbak voltak és anyagilag kedvezőbb háttérrel rendelkeztek, s a házasságkötés előtt jóval gyakrabban éltek együtt, mint húsz évvel korábban. Újabban a feleségek nagyobb valószínűséggel rendelkeztek keresettel, jelentősebb volt anyagi hozzájárulásuk a családi jövedelemhez, a férfiek jobban részt vállaltak a családi munkamegosztásban és a családi döntéshozatalban egyenlő arányban vettek részt. A nemi szerepek megítélésében kevésbé követik a hagyományokat, az élet-hosszig tartó házasság intézményének elfogadása és a vallásosság erősebb volt körükben, mint húsz évvel korábban.

Kérdés volt, hogy a házasság minőségének központi mutatói: a boldogság, a házassági interakció és a válási hajlandóság változott-e a vizsgált húsz esztendő alatt. A családi boldogság és a válási hajlandóság közel azonos szintű volt mindkét időszakban, míg a házassági interakció jelentősen csökkent. A szerzők értetlenül álltak a jelenség előtt, amikor a házasságok demográfiai, gazdasági, szociális jellemzőinek és attitűdjeinek jelentős változását látták a házasság boldogságának változatlansága mellett. Ennek kiderítésére az egyes változók hatásait külön-külön vizsgálták a házasság boldogságára gyakorolt hatása szerint. Kitűnt, hogy a leírt jelentős változások ellentmondásosan hatnak a családi élet minőségére: a heterogén házasságok gyakoribbá válása, a feleség munkavállalása csökkentik a házasság pozitív vonásait, míg számos más tényező: a családi jövedelmek emelkedése, az egyenlő részvétel a döntéshozatalban, az élet-hosszig tartó házasság elfogadása és a válás elutasítása, a vallásosság emelkedése mind növelte a családi boldogság jellemzőit. Az újraházasodások arányának emelkedése, a házasság előtti együttélés és a feleség munkavállalása növeli a válás elfogadását, míg a késői házasságkötés, a család pénzügyi stabilitása, a döntéshozatali egyenlőség és az élet-hosszig tartó házasság eszméjének elfogadása csökkenti a válás intézményének elfogadását.

A házassági interakció általános csökkenése mutatható ki az eltelt húsz esztendő alatt. Annak mérséklődése nagyobb, ha nem történt pozitív változás a férj háztartási munkavégzésében, nem alakult ki az egyenlő részvétel a döntéshozatalban, a nemi szerepek egyenlőségének gyakorlata. Mindezeketől függetlenül a feleségek és férfiek egymástól függetlenedő életmódja alakult ki, ahol bizonyos tevékenységek közös végzése egyre ritkább: ritkábban étkeznek együtt, mennek vásárolni vagy vendégségbe, töltik együtt szabadidejüket. Ezt segíti elő a házaspár eseteként eltérő munkaidő-beosztása, a szolgáltató szektor fejlődése következtében egymástól függetlenedő életmód kialakulása.

A vizsgálat során azt is kutatták a szerzők, hogy fenti változások eltérően alakulnak-e a feleségek és a férfiek esetében. Kimutatták, hogy számos változó fenti szempontú vizsgálata során csak kettő mutatott egyértelműen nemek szerinti különbséget. A döntéshozatali egyenlőség elsősorban a nők körében növelte a házassági elégedettséget. Ez

nem jelenti azt, hogy a férfiek körében csökkent volna az elégedettség szintje, inkább a feleségek körében emelkedett jóval nagyobb mértékben, mint a férjeknél. A férfiek fokozott részvétele a házimunkában természetesen emelte a feleségek házassági elégedettségét, ezzel szemben a férfiek elégedettségét csökkentette. Ez a megállapítás egybehangzó a számos kutató által felfedezett jellegzetességgel, hogy a férfiak és nők közötti perlekedés fő forrása a házimunka.

M. Á.

BURCH, T.K.: Teaching the fundamentals of demography: a model-based approach to family and fertility. (A demográfia alapjainak oktatása: a család és a termékenység modellszerű megközelítése.) Genus, 2002/3–4. 73–90. p.

A szerző megállapításait negyven éves demográfiai oktatómunkájára, gyakorlati foglalkozásokon szerzett tapasztalataira és újabb tudományfilozófiai munkákra alapozza. A modellszerű megközelítés szerint minden modell vagy elmélet formális, ami nem hagyományos szemléletmód a demográfiában. Ilyen értelemben egy tudományág törvényei nem a valóságot tükrözik, hanem a végtelenül összetett való világ bizonyos jellemzőinek idealizált képét adják vissza. Ennek eszköze pedig nem a törvény, hanem a modell: absztrakt konstrukció, ami megpróbálja a való világ néhány jellemzőjét leképezni. A modell annyiban igaz, amennyiben a benne foglalt definíciók igazak. Vele kapcsolatban pusztán az a kérdés vehető fel, hogy néhány vonatkozásban, kielégítő pontossággal és bizonyos jól meghatározott célra megfelel-e a való világ egyes részeinek. Példaként a népességnövekedés előreszámítására alkalmazott exponenciális függvényt említi a szerző, ami egyes populációkra többé-kevésbé alkalmazható, míg másokra semmiképp sem. Másik példája a demográfiai átmenet elmélete, ami formálisan igaz, és sok esetben helyesen adja vissza a halandóság/termékenység csökkenés folyamatát – legalábbis kvalitatív értelemben.

A fentiek szellemében a demográfia oktatásához az alábbi irányelveket lehet megadni. 1. Először a demográfia alapelveit tanítsuk. 2. Az általános elvekre összpontosítsunk, amelyek többféle adatra és modellben alkalmazhatók. Tudatosítsuk, hogy a legtöbb összefoglaló demográfiai mutató súlyozott átlag. 3. Mutassunk rá, hogy a formális demográfia jórészt a népesség változásával foglalkozó fontos modelleket tartalmaz. Eszközei mérési eszközök, de egyben annál többet is jelentenek. 4. Tudatosítsuk, hogy sok viselkedési modell (mint amilyen a demográfiai átmenet elmélete is) megszerkeszthető úgy, hogy formálisan vagy a definíció értelmében igaz. Az empirikus kérdés ilyenkor nem az, vajon mindenkor igaz-e, hanem az, hogy elég jól alkalmazható-e néhány fontos esetre. 5. Becsüljük meg a régi, egyszerűbb modelleket, noha sokat közülük azért hagynak figyelmen kívül, mert nem illeszkednek minden adathoz. Példa erre a termékenység mikroökonómiai modelljei, különösképpen azok, amelyek tekintettel vannak a kultúrára és a társadalmi kölcsönhatásokra. 6. Használjuk gyakrabban a demográfiai gondolatokat közlő vizuális szemléltető eszközöket. 7. Az alapvető elemzési eszközök megtanítása után vessünk fel problémákat, adjunk gyakorlati feladatokat, amelyek megoldására azok alkalmazhatók. Más szóval, adjunk teret az aktív, kritikai gondolkodásnak a tanulók számára, ne csak passzív befogadók legyenek. 8. A felvetett problémák és feladatok szembesítsék a tanulókat a megtanult elemzési eszközök korlátaival. Vezet-

sünk elő olyan problémát, amely azt jelzi, hogy más változót kell beépíteni a modellbe, vagy a modellfeltételeken kell változtatni.

A szerző részletesen tárgyalja a termékenységi modellek néhány konkrét példáját, majd összetettebb modelleket ismertet a házasság termékenysége *Easterlin*-féle társadalmi-gazdasági modelljének újabb és újabb szempontokat figyelembe vevő kiterjesztésével.

Sz. K.

MURPHY, M. – KNUDSEN, L.B.: The intergenerational transmission of fertility in contemporary Denmark: the effects of number of siblings (full and half), birth order, and whether male or female. (A termékenység generációk közötti átadása a jelenkori Dániában: a testvér-szám, a születési sorrend és a nemek hatásai.) Population Studies, 2002/3. 235–248. p.

A szülők és gyermekeik termékenysége közötti különbség évszázadok óta a kutatók középpontjában van. A folyamatosságnak e formája hatással van a népesség számára és összetételére, míg maga a mechanizmus tanulmányozása a generációk közötti folyamatosság tanulmányozását teszi lehetővé.

Az egymást követő generációk termékenysége közötti összefüggés az idők folyamán egyre szorosabbá vált, azonban ennek tanulmányozására eddig csak a befejezett termékenységek összehasonlítása adott lehetőséget, s így esetünkben is csak az 1950 előtt született kohorszok vizsgálata lenne lehetséges.

A kutatás címében megfogalmazott kérdésekre már több kutatás adott rész-választ: például pozitív korrelációt találtak a szülők és gyermekeik termékenysége között. Ez a kapcsolat erősebb volt az anyák és gyermekeik között, mint az apák esetében. Igaz az is, csak kevés kutatás tudta a vizsgálatot kiterjeszteni az apákra is, mivel a férfiak termékenységeinek kutatása különböző okok miatt nem gyakori.

A születési sorrend hatása a termékenységre sokak által leírt jelenség. Kimutatták, hogy az elsőszülöttek kétszer olyan gyakran örökítik szüleik családnagyságát, mint a további szülöttek. Így az elsőszülöttek jelentősége a jövőben növekedni fog. A többszöri házasságkötések számának emelkedésével növekszik a féltestvérek száma is. A teljes, vér szerinti testvérekből álló családok gyermekkori tapasztalatai sokban különböznek a teljes és féltestvérekből álló családokétól. Ezen családok leszármazottainak termékenységi különbségei még nincsenek kellően kutatva, elsősorban a megfelelő alapadatok hiányában.

A szerzők a vizsgálathoz a Dán Termékenységi Adatbázis adatait használták fel. Az adatbázis adatainak használata számos előnnyel jár: adattartalma mintegy százszor nagyobb, mint a szokásos reprezentatív adatfelvételeké, nagyon alacsony a hiányzó adatok aránya, az információk rendelkezésre állása nem függ a válaszadó szándékától. Ezek mellett míg a reprezentatív vizsgálatoknál a válaszadók aránya 70 százalék körül van, a panel és longitudinális vizsgálatoknál még ennél is alacsonyabb. Az adatbázis lehetőségei megengedték azt is, hogy a nem együtt élő leszármazottak adatait is összekapcsolják, így a lehető legteljesebb képet kapják a családról és leszármazottaikról.

Az irodalomban található elméleti fejtegetések és empirikus adatok a születési sorrend szerepére a termékenység örökítésében, azonban jelen vizsgálat e feltevéseket nem igazolta. Igazolta viszont a családnagyság szerepét, de azt is csak bizonyos feltételekkel.

Ha egy családban van egy fiú és egy leánygyermek, minden további gyermek emelő hatása bizonyos minimum-termékenység elérése után már kimutatható a termékenység átörökítésében. Azonban hatása akkor nincs, ha a leszármazott családban nincs gyermek, vagy csak egy gyermek van.

Az irodalom nagy teret szentel a töredék-családban, vagy mostohaszülők által felnevelt gyermekek termékenység-örökítésének. A kutatás adatai azt mutatják, hogy ezen gyermekek gyakorlatilag ugyanúgy viselkednek majd felnőttként, mint a teljes családban felnevelkedettek, tehát a részcsaládban vagy mostohaszülő által nevelt gyermekek hátrányos élményeinek hatásai túl vannak hangsúlyozva.

A nagycsaládból származók hozzájárulása a következő generációk létszámához nem csak arányukat meghaladó, hanem a szélesebb rokonság aránya is számottevően nő. Az 1968–69-ben születettek között 8,8 százalék volt a 4 vagy több testvérrel bíró gyermekek aránya. 1994-ig ugyanezen gyermekek a kohorsz születéseinek már a 15,5 százalékát adták. Ehhez hasonlóan, a sokgyermekes családok gyermekeihez tartozik a nagynénik és nagybácsik jelentős része. Az öt- és többgyermekes családok adják a családok 8,8 százalékát, de az ezekben a családokban felnövekvő gyermekek felmenő rokonait képezi a nagybácsik és nagynénik 33 százaléka. Ennek fordítottja, hogy a kevés gyermekkel bíró családok felmenői is kevesen vannak.

Az 1968–69. évi születési kohorsz körében azonos arányban voltak a gyermektelen és egygyermekes és a két- vagy többgyermekes családból származók. 1994-ig ez utóbbi csoport termékenysége mégis 37 százalékkal meghaladta az előbbi termékenységét, tehát kimondható, hogy a termékenység generációk közötti átörökítése a mozgatórugó, ami fenntartja a termékenységnek azt a szintjét, ami ezen mechanizmus hiánya esetén nem állhatna elő.

M. Á.

POTTER, J.E. – SCHMERTMANN, C.P. – CAVENAGHI, S.M.: *Fertility and development: Evidence from Brazil*. (Termékenység és fejlődés: kutatási eredmények Braziliából.) *Demography*, 2002/4. 739–761. p.

A vizsgálat az 1960., 1970., 1980. és 1991. évi népszámlálás adataira épült, különös tekintettel a termékenység, az életkörülmények és az infrastruktúra fenti időszakban bekövetkezett számottevő változásaira. A szerzők közel 100 millió személy egyedi adatait használták fel. A vizsgálat független változói: gyermekhalandóság, villamosítás, nők gazdasági aktivitása és iskolázottsága, valamint a katolikus valláshoz tartozás. Mind keresztmetszeti, mind idősoros elemzésre sor került egy olyan időszakban, amikor demográfiai átmenet játszódott le az országban. A teljes termékenységi arány az 1960. évi 6,3-ról 1991-re 2,7-re csökkent. Az országban ekközben jelentős politikai változások mentek végbe: demokratikus, tekintélyuralmi, katonai majd újra demokratikus rendszer váltotta egymást. A gazdaság gyorsan növekedett (1968–1973), majd tartós növekedés (1974–1980), illetve stagnálás és ingadozás következett be (1981–1991). Az infláció magas volt (évi 16 és 90 százalék közötti) egészen 1980-ig, aztán az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején hiperinflációba csapott át (1000 százalék feletti éves értékben). Ami a termékenység kérdését illeti, Braziliában nem volt családtervezési

program: noha a fogamzásgátló tabletták szedése és a nők sterilizációja széles körben elterjedt, ezt nem támogatták kormányzati intézkedések.

A vizsgált időszakban a termékenység visszaesése mellett jelentősen csökkent a gyermekhalandóság, valamelyest csökkent a katolikusok aránya (ugyanakkor nőtt a protestáns evangéliumi keresztényeké), terjedt a villamosítás (összefüggésben a tartós fogyasztási eszközök használatával és a tömegkommunikáció elérhetőségével) és egyre több nő végzett valamilyen iskolát. Miközben a vidéki területeken magasabb volt a termékenység, mint a városi területeken, az interkvartilis tartomány vidéken nőtt, a városokban pedig csökkent. Utóbbi a demográfiai átmenet eltérő szakaszait jelzi a kétféle területen.

Szignifikáns és gyakorlati jelentőséggel bíró különbség mutatkozott a termékenység és a társadalmi-gazdasági mutatók között a vidéki és a városi területek vonatkozásában. A termékenység és a háztartások villamos energiával való ellátottsága, valamint a nők gazdasági aktivitása közti negatív korreláció a városi területeken kifejezettebb, mint vidéken. A termékenység és a katolikus vallás elterjedtsége közti pozitív korrelációról ugyanezt lehet elmondani. Ezzel szemben a termékenység és a nők iskolázottsága közti negatív korreláció a vidéki területeken kifejezettebb.

Kisebbségi területi egységeken belül összevetve az 1960. és 1970. évi népszámlálás adatait a gyermekhalandóság (jelentős) csökkenése és a termékenység (amúgy kismértékű) csökkenése között csak gyenge pozitív kapcsolat mutatkozott. Vidéki területeken a termékenység és a nők iskolázottsága, valamint gazdasági aktivitása közti negatív kapcsolat erősebbnek mutatkozott, mint az előbb ismertetett keresztmetszeti vizsgálatban. A kétféle megközelítés összevetése városi területeken azt mutatta, hogy adott területen belül vizsgálva termékenység és a nők iskolázottsága közti negatív kapcsolat valamelyest gyengül, a termékenység és a gyermekhalandóság, valamint a katolikusok aránya közti pozitív kapcsolat viszont kifejezettebb.

Sz. K.

GÄRTNER, K.: *Differentielle Sterblichkeit – Ergebnisse des Lebenswartungssurveys.* (Differenciális halandóság – a várható élettartam-felmérés eredményei.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/2. 185–211. p.

1998-ban a Népeségkutató Szövetségi Intézet „Életstílusok és befolyásuk az egészségre és a várható élettartamra” projektje keretében előadást tartott „Élet + Egészség Németországban” címmel. E cím alatt jelent meg már 1984 és 1986 között az első Nemzeti Egészségfelmérés is, amely fontos alkotórésze volt a szív- és keringési betegségekkel foglalkozó prevenció tanulmányoknak. A későbbi években további felmérésekkel bővült a témakörgyűjtemény, amelybe először 1991–1992-ben az új szövetségi tartományok adatai is bekerültek. Valamennyi felmérés keresztmetszeti vizsgálat volt, melyek már egy új reprezentatív próbafelvételen alapultak, és amelyek során részben orvosi vizsgálatra is sor került.

A BiB (Népeségkutató Szövetségi Intézet) munkaterülete azonban nem az orvostudomány, ezért az új vizsgálatoknak más súlypontot kellett találni. A korábbi tapasztalatokból kiindulva a halálozáskutatási és az egyre idősebbé váló népességet érintő kérdések fókuszában egyrészt a várható élettartamra általánosan ható tényezők, másrészt

speciálisan az egészségesen várható élettartam, tehát az úgynevezett „aktív várható élettartam” került. Ezáltal lehetővé vált a felkínálkozó lehetőség megragadása, a korábbi BiB-felmérésekben részt vett személyek ismételt megkérdezése. Nyugat-Németország szempontjából erre az 1984–1986-os év bázisa mutatkozott a legmegfelelőbbnek, részben az akkor megkérdezettek legnagyobb száma miatt, másrészt pedig az azóta eltelt viszonylag hosszú idő a már elhunytakról is elegendő adatot biztosít.

Kelet-Németország részére az 1991–1992-es év szolgált bázisként. A BiB vizsgálati súlypontjaira támaszkodva a kibocsátott kérdőívek némiképp módosultak: kimaradtak a tisztán orvosi részletek és kiegészültek az általános élethelyzettel és a családi körülményekkel kapcsolatos kérdésekkel. A megkérdezettek száma az 1952-es, illetve korábbi évjáratok hozzátartozóira korlátozódott.

A készülő anyag számára három csoport képződött: a második kérdéskor már nem élők, az ismételten megkérdezettek és azok, akik bármilyen okból kifolyólag a második felmérésben nem tudtak vagy nem akartak részt venni. Ezek a csoportok szociodemográfiai szempontú ismertetőjegyei alapján, egészségügyileg meghatározó magatartásmódjuk, valamint saját egészségük egyes adatai szempontjából összehasonlíthatóak. Megmutatkozott, hogy az időközben elhalálozottak az első felméréskor a vizsgált jegyek közül a legkedvezőtlenebb értékeket mutatták fel. Ez érvényes mind a szociális helyzetre (nagyobb arányú alacsony iskolai végzettség), a magatartásmódokra (a dohányosok magasabb aránya), valamint a legkedvezőtlenebb egészségi állapot érzetére is.

A legjobb értékeket az ismételten megkérdezett személyek érték el. Az egyszer kérdezettek középső értékeket mutattak fel, akiknél a lehetséges különbözőségek az elutasítás mikéntjétől függhettek. A fő figyelem a már elhunytak adataira irányult.

Sz. G. S.

VAN POPPEL, F. – SCHELLEKENS, J. – LIEFBROER, A.C.: *Religious differentials in infant and child mortality in Holland, 1855–1912.* (Vallási különbségek a csecsemő- és gyermekhaladóság terén Hollandiában, 1855–1912.) *Population Trends*, 2002/3. 277–289. p.

A vallási hovatartozás és a halandóság szintje közötti összefüggés a demográfia irodalmában ismert jelenség. A magyarázatok erre sokfélék, általában a társadalmi-gazdasági különbségekben és az életmód különbözőségében látták az okokat, azonban ezek igazolására csak kevés kutató vállalkozott. *Condran* és *Kamarov* kimutatták, hogy a zsidók és keresztények közötti csecsemőhalandósági különbségeket demográfiai és társadalmi-gazdasági okokkal nem lehet magyarázni. *Reid* hasonló következtetésekre jutott az angliai igen alacsony csecsemőhalandóság tanulmányozása során a zsidó közösség körében. *McQuillan* a katolikus és protestáns csecsemő- és gyermekhalandóságot vizsgálta az 1750–1870 évekre és ugyancsak nem talált demográfiai és társadalmi-gazdasági magyarázatot a különbségekre. Fenti kutatások egyeztek abban, hogy a társadalmi-gazdasági különbségek hatásainak kiküszöbölése esetén is a vallási csoportok közötti eltérések fennmaradnak. Így más okokat kellett keresni a különbségek magyarázatára, amit többen az életmódban megmutatkozó kulturális különbségekben véltek felfedezni.

A múltban a ma már fejlett országokban a legtöbb csecsemőhalálozás a fertőző és parazitás megbetegedésekből következett. E megbetegedések gyakorisága attól is függött, hogy a gyermekek milyen gyakran találkoztak egymással. Ha a gyermeki csoportokat vallási felekezetek szerint izoláljuk egymástól, akkor az egyes csoportokon belül a betegségek gyakorisága kisebb lesz. Így a kisebb vallási csoportok társadalmi izolációja gyermekek életét menthette meg.

Fenti kérdéskör tanulmányozására Hága városában 1857–1902 között házasságot kötött 3402 pár adatait, demográfiai, társadalmi-gazdasági információit gyűjtötték össze az 1850 óta működő népesség-nyilvántartás alapján. Ezt követően az alábbi három hipotézist állították fel a halandósági különbségek magyarázatára:

1. társadalmi különbségek,
2. életmódbeli különbségek,
3. a kisebb csoportok társadalmi izoláltságából következő különbségek.

A korábban idézett tanulmányokhoz hasonlóan, a demográfiai és társadalmi-gazdasági különbségek nem nyújtottak semmilyen értékelhető magyarázatot a vallási csoportok között fellelt csecsemő- és gyermekkori halandósági különbségekre.

Az életmód egy eleme magyarázatot jelenthet a csecsemőhalandóság különbségére: ez a szoptatási szokások különbözősége. Kimutatható volt a katolikusok és a reformátusok csecsemőhalandósági különbsége, amely a szoptatási időszak után a gyermekkorban viszont már nem volt érzékelhető.

A gyermekkori halandóság különbségeinél vizsgálták, hogy a zsidó közösség alacsonyabb halandósága visszavezethető-e a vallási előírásokban gyökerező személyi higiéniai szabályok betartására. A halandóság szezonális betegség előfordulásának tanulmányozásánál kitént, hogy a személyes higiénának nincs különösebb jelentősége e mortalitási különbségek kialakulásában. Akkor viszont más, nem társadalmi helyzetbeni, nem higiéniai okokra kell visszavezetni a különbséget. Itt a szerzők már csak az életmódbeli egyéb okokra tudtak gondolni, feltéve, hogy az orvostudomány hatása ebben a korban a gyermekek továbbélésére a csecsemőkor után már nem volt nagy jelentőségű. Ha a zsidó közösség és ezen belül a csecsemők és gyermekek elkülönülése más vallási csoportoktól a magyarázata az alacsony halandóságnak, akkor az egyéb elkülönülő vallási csoportok is élvezik az ebből következő alacsonyabb halandóság előnyeit. Ezen egyéb vallási csoportok előfordulása a mintában olyan alacsony volt, hogy csak együttesen, mint „egyéb” csoport volt kimutatható. Ennek a csoportnak a halandósága is igen alacsony volt, hasonlóan a zsidó közösség mortalitásához.

M. Á.

GOLDMAN, N.: Incorporating health into demographic training. (Az egészség bevonása a demográfiai képzésbe.) Genus, 2002/3–4. 90–107. p.

A demográfia mint tudomány kialakulásának korai szakaszában a halandóság vizsgálata meghatározó szerepet töltött be. *John Graunt* 1662-ben közölte halotti bizonyítványokon alapuló részletes elemzését, és halandósági tábla összeállításáig is eljutott. Ugyanakkor a morbiditás vagy általában az egészségi állapot tanulmányozása mostanáig viszonylag kevés teret kapott a demográfiai munkákban. A demográfia és az epidemiológia közötti határvonal mindkét részről elfogadottnak látszik, bár ennek kedvezőt-

len, potenciálisan hasznos megközelítést mellőző hatására rámutattak (*Mosley és Chen* 1984). Olyan vezető demográfiai folyóiratokban, mint a *Demography* vagy a *Population Studies*, csak érintőlegesen szerepelnek az egészséggel kapcsolatos kérdések. Érdekes, hogy míg az élvészületés társadalmi, kulturális, sőt biológiai kérdéseit kiterjedten vizsgálják, az egészségtől a betegségen át a halálhoz vezető út „fekete doboz” maradt. Magyarozatkén szolgálhat a halandóságról történő rendszeres adatgyűjtés, és maguknak az adatoknak egyértelműsége (legalábbis ami a halál beálltát illeti, mert a halálok megállapítása már más kérdés), ami a betegségekről nem mondható el.

Több újabb demográfiai trend egyre inkább indokolja, hogy a demográfusok az egészség kérdésével is foglalkozzanak, amit az utóbbi évtizedben meg is kezdtek. Ilyen trend a népesség elöregedése az iparosodott országokban, ami fokozott terhet ró az egészségügyi ellátásra. A halálhali halandóság szerkezeti változását, a fertőző betegségekkel szemben a krónikus betegségek súlyának növekedését tekintve epidemiológiai átmenetről beszélhetünk. Érthetően előtérbe került az életvitel, az egészségcentrikus magatartás és a preventív egészségügyi ellátás kérdése. Mindezzel kapcsolatban felvetik a várható élettartam korlátait, a kitolódásával összefüggésben a morbiditást és a mozgáskorlátozottságot, mint következményt. Vajon a hosszabb élet a betegeskedés rövidülését vagy hosszabbodását jelenti-e?

Az AIDS terjedése több okból is megragadta a demográfusok érdeklődését. A HIV fertőzés ma halálhoz vezet, bár az egy évtized múlva is bekövetkezhet. A betegség alapvetően érinti a népesség várható élettartamát (ami egyes afrikai országokban 20 évvel csökkent!) és a népességnövekedést. Mivel szexuális úton terjed, érinti a nemi élettel, a termékenységgel és a családdal (lásd árvák) kapcsolatos kérdéseket. Végül nem elhanyagolható a belső és külső vándorlással való kapcsolat.

Végül is ezeknek a kérdéseknek a tanulmányozásával jött létre a biodemográfia. Térhódítását a *Population Association of America*, valamint az *IUSSP* 2001. évi konferenciájának munkájával és a *US National Academy of Sciences* publikációs tevékenységével illusztrálja a szerző.

Az elmondottakat figyelembe véve időszerű, hogy a demográfia oktatásánál a tantervek az egészséggel foglalkozó kurzusokat is tartalmazzanak. Erre a halandóság tárgyalása kínálhat leginkább alkalmat. A szerző felsorol néhány olyan kérdést, amely kapcsán indokolt kitérni az egészségre: halálozási ráta, halandósági tábla, halálhali halandóság, differenciális halandóság, várható élettartam, abortusz, a népesség elöregedése, népesség-előrejelzés.

Sz. K.

GOLINI, A.: Teaching demography of aging. (Az öregezés demográfiájának oktatása.) Genus, 2002/3–4. 135–163. p.

A népesség elöregedése előbb-utóbb minden országban éreztetni fogja kedvezőtlen hatását, ami önmagában is indokolja a kérdés tanulmányozását. A téma összetett, vannak demográfiai, gazdasági, szociális, egészségügyi és kulturális vonatkozásai. Az okok és a következmények közti kapcsolat megint csak bonyolult. Ennek elemzése és a szükséges intézkedések meghozatala hosszú távra történő gondolkodást kíván. Mindehhez még azt is hozzátehetjük, hogy történelmileg új jelenség, nincsenek korábbi tapasztala-

taink a kezelésére. Nem véletlen, hogy az ENSZ az 1998-as évet az Idősek Éveként hirdette meg. Az öregedés érinti az egyéneket (egyre többeket közülük), a családokat (egyre inkább „vertikális”, mintsem „horizontális” családok jönnek létre, a gyerekszám csökkenése miatt is), a populációkat és egyes csoportjaikat (a 60 év feletti arányának növekedésével a munkaképes korúakat). A demográfia oktatásánál az öregedés alábbi kérdéseire kell kitérni.

A népesség előregedése az emberiség két nagy vívmányának a következménye: elkerülhetővé vált a nem kívánt terhesség, és megszűnt a korai halálozás. A problémát inkább a folyamatok sebessége és mértéke jelenti, ami deformálja a népesség korösszetételét. Ez ideig Nyugaton és Kínában szembeötlő a jelenség. A folyamat igen gyorsan lejátszódik kisebb és perifériális közösségekben, ahova nincs bevándorlás. Itt olyan ördögi kör indul be, ahonnan nincs kitörés – a populáció eltűnése szünteti meg magát a problémát.

A népesség öregedése stabil népességből kiindulva demográfiailag egyszerűen leírható a születések és halálozások számának, illetve a teljes termékenységi aránynak, és még inkább a korszpecifikus termékenységnak az alakulásával. Ideig-óráig ellensúlyozza a népesség öregedését a szülőképes korú nők átlagos kohorsz nagyságának esetenkénti növekedése. Mindezek bonyolult összjátéka adja az ún. népességmomentumot. A 20. század utolsó évtizedeiben felhalmozódott negatív momentum a 21. században több évtizeden keresztül érezteti majd a hatását. Európában a népesség előregedése ellen ható tényező a bevándorlás, de ennek aránya az összes népességhez képest elhanyagolható, és a magasabb termékenyséű fiatal bevándorlók hajlamosak felvenni a „bennszülöttek” demográfiai viselkedési formáit. Az öregedés hatásos ellensúlyozásához különben olyan tömegű bevándorlásra lenne szükség, amit az egyes országok befogadóképessége, a lakosság erre való hajlandósága aligha tenne lehetővé.

A termékenység szerepének értékelésénél a szerző kitér az Európában növekvő arányú egygyermekes családokra. Noha az uralkodó családmodell a kétgyermekes család, a gyerektelen és az egygyermekes családokat nem ellensúlyozza a kettőnél több gyerekes családok megléte. Az okok között az egyszülős családok (döntően egyedül élő anyák) elterjedésére és az első gyerek megszületésének idősebb korra való kitolódására lehet rámutatni. Utóbbinak több oka is van/lehet: továbbtanulás, álláskeresés, karrierépítés, a függetlenség és a szabadidő kiélvezése. Ezzel viszont a leginkább termékeny évek (az ilyen korú nők évei) vesznek el.

Végül a szerző az öregedés következményeivel foglalkozik: a személyekre és közösségekre nehezedő pszichikai nyomás (lásd az értékrendek, attitűdök és a viselkedés megváltozását), az egészségi állapot szubjektív és objektív megítélése, halandóság, az egészségügyi ellátással szemben jelentkező igények, a család és a társadalom viszonyának ártérítődése, az idősek életvitelének, nyugdíjba vonulás, jóléti és nyugdíjrendszerek, az idősek anyagi helyzete.

Sz. K.

SIMMONS, A. – PICHÉ, V.: *Teaching migration and globalisation*. (A migráció és a globalizáció oktatása.) *Genus*, 2002/3–4. 109–133. p.

A demográfiát és népmozgalmat tanulók hasznára válik, ha a nemzetközi vándorlás és a globalizáció szociális, gazdasági és politikai kérdéseit tárgyaló speciálkollégiumot

hallgatnak. Ily módon könnyebben tudnak majd szót érteni a nemzetközi vándorlással és annak hatásaival foglalkozó más tudományágak szakembereivel és magukkal a politikusokkal is. A 21. században egyre fontosabb tényezője a népmozgalomnak a tömeges vándorlás, ami a célországokban sokszor heves vitát vált ki a befogadás és a letelepedés kérdéséről. A kibocsátó országokat érő hatás kettős: a hazautalt kereset hozzájárul az ország gazdasági növekedéséhez, aminek értékes munkaerő elvesztése az ára.

A nemzetközi vándorlást és a globalizációt tárgyaló demográfiai kurzusok tényszerű ismereteket, elemzési módszereket és elveket, valamint politikai kihatásokat kell, hogy tárgyaljanak. Tekintettel arra, hogy széles területet átfogó témáról van szó, helyes lehet, ha a tárgyalást egy adott országra és egy részkérdésre korlátozzuk egy kurzusban. Az oktatási program természetesen több különböző kurzust vehet figyelembe. A szerzők a nemzetközi vándorlás rendszerszerű szemléletét tartják indokoltnak, ami a gyakorlatban a regionális migráció vizsgálatát jelenti. Így foglalkoznak az Észak-Amerikában, Európában, az Arab-öböl menti államokban, Ázsia és a Csendes-óceán vidékén, Afrikában, valamint Latin-Amerikában és a Karib-tenger térségében az idők során kialakult vándorlási rendszerekkel.

A globalizáció és a vándorlás indokainak oktatásánál különböző tematikus és az erőviszonyokkal összefüggő kérdésekre kell kitérni. A tematikus megközelítés foglalkozzon a gazdasági globalizációval: a termelés, a fogyasztás, a munkaerőpiac, a tőkeáramlás világméretű összefonódásával. Más szempont a kulturális globalizáció, és ez gyakran amerikanizálódással fenyeget. A társadalmi globalizáció a személyek közti kapcsolatoknak az egész Földre való kiterjedését jelenti (lásd üzleti kapcsolat, társadalmi vagy vallási mozgalmak). Végül tematikus megközelítésben beszélünk politikai globalizációról, ami új regionális és globális politikai intézmények kialakulását jelenti. (A szerzők az Európai Unióra hivatkoznak.)

Az erőviszonyokat figyelembe vevő megközelítés kétféle globalizációt ismer: a felülről lefelé és az alulról fölfelé ható globalizációt. Az előbbi a hatalommal bíró nemzetek elképzeléseinek ráerőltetését jelenti más országokra (lásd a gazdasági szerkezet átalakítása, kereskedelmi megállapodások). Az alulról építkező globalizáció azoknak az országoknak az összefogását jelenti, akik elszenvedői a hatalommal bírók ellenőrzésre törekvő erőfeszítéseinek.

Az oktatásnak ki kell térni a migráció és a globalizáció politikai vonatkozásaira. Ilyen a bevándorlási politika, és ezzel összefüggésben a pluralizmus, a társadalmi integráció és a prioritások kijelölése. Ide tartozik a többoldalú egyezményekben történő szabályozás (pl. Schengen). A 2001. szeptember 11-ét követően világszerte bekövetkezett szigorúbb határellenőrzés ugyancsak ide sorolható. Rá kell mutatni a multikulturális nemzetmodellre és a társadalmi (általában etnikai) kohézióra épülő nemzetállam helyenként és koronként változó hangsúlyozására. A tanulókkal meg kell értetni, hogy igen összetett folyamatokról van szó, ahol a különböző gyakorlatok egyensúlya/aránya könnyen megváltozhat. Az utópia (az emberi jogok, igazságosság és a béke érvényre jutása) ezen a területen csak az egyik lehetséges elképzelés, a másik a nyertes és vesztes országok és régiók kialakulásának víziója.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2003. No. 1.*MÜLLER, J.*: Prága területi fejlődése 1784 óta.*PIKÁLKOVÁ, S.*: A nők reprodukciós magatartása és iskolai végzettségük.*LANGHAMROVÁ, J.–FIALA, T.*: Hány cigány él jelenleg a Cseh Köztársaságban?*MERRICK, T.W.*: Új nézetek egy régi polémiáról.*SRB, V.–HRUSKOVÁ, V.*: Milyen migrációs politikát kellene követni a Cseh Köztársaságban 2050-ig?*SRB, V.–RUZKOVÁ, J.*: Nemzetiség és anyanyelv a 2001-es népszámlálás szerint.**DEMOGRAPHY**

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2003. No. 1.*STEELE, F.–CURTIS, S.*: Egy megfelelő módszer a fogamzásgátlás választott módszérének és a fogamzásgátlás abbahagyásának vizsgálatára.*ZIMMER, Z.–KWONG, J.*: Családnagyság és az idősebb felnőttek támogatása a vidéki és városi Kínában: jelen hatások és jövőbeni kilátások.*PAMPEL, F.C.*: A tudódaganat okozta halandóság nemi különbségeinek mérséklődése a magas jövedelmű országokban.*JALOVAARA, M.*: A házasságok társadalmi-gazdasági pozícióinak közös hatása a válás kockázatára.*RAYMO, J.M.*: Az iskolai végzettség és az első házasságkötés kapcsolata a japán nők körében.*AASSVE, A.*: A gazdasági erőforrások és a házasságkötés előtti gyermekszülés és az azt követő házasság a fiatal amerikai nők körében.*OPPENHEIMER, V.K.*: Együttélés és házasság a fiatal férfiak karrier-építő folyamatában.*KU, I.–PLOTNICK, R.*: A gazdagabb családok gyermekei alacsonyabb iskolázottságúak lesznek?*CASE, A.C.–LIN, I-F.–McLANAHAN, S.S.*: A gyermektámogatás trendjeinek magyarázatai: gazdasági, demográfiai és politikai hatások.*HAN, W-J.–WALDFOGEL, J.*: Szülői gyermekgondozási szabadság: A törvénykezés hatása a gyermekgondozási szabadság igénybevételére.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2003. No. 1.

- ANSON, J.*: A halandóság nemek szerinti különbségei a települések szintjén: a belga települések elemzése.
- VAN GINNEKEN, J.–RAZZAQUE, A.*: Pozitív és negatív tényezők a termékenység csökkenésében Banglades Matlab államában, 1977–1999.
- NAZIO, T.–BLOSSFELD, H-P.*: A fiatal nők együttélési szokásainak különbözősége Nyugat- és Kelet-Németországban és Olaszországban.
- MAMELUND, S-E.*: Spanyolnátha okozta halandóság a norvégiai kisebbségek körében, 1918–1919.

2003. No. 2.

- VANWEY, L.K.*: A földtulajdon mint az ideiglenes vándorlás meghatározója Thaiföld Nang Rong területén.
- BAIZAN, P.–AASSVE, A.–BILLARI, F.C.*: Együttélés, házasság és az első gyermek: a családi események egymásra hatása Spanyolországban.
- JENNISSEN, R.*: A nemzetközi vándorlás egyenlegét befolyásoló gazdasági tényezők Nyugat-Európában.
- MOORS, G.*: A nemi szerepek és a családalapítás reciprok hatásának becslése: egy log-lineáris út-modell látens változókkal.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2003. No. 2.

- ONO, H.*: A nők gazdasági önállósága, a házasság időzítése és a nemi szerep.
- GSHUR, B.–OKUN, B.S.*: Generációs hatások a házassági szokásokban: zsidó bevándorlók és izraeli utódaik.
- RAYMO, J.M.*: A házasság előtti életkörülmények és átmenet az első házasságba Japánban.
- KWON, H-K.–RUETER, M.A.–LEE, M-S.–KOH, S.–OK, S.W.*: Családi kapcsolatok a koreai gazdasági válságot követően: a családi stressz modell alkalmazása.
- MARTIN, M.A.*: A családi jövedelem szerepe az AFDC juttatásban való részesülés nemzedékek között tapasztalható kapcsolatában.
- VOTRUBA-DRZAL, E.*: Jövedelmi változások és a fiatal gyermekek otthoni tanulási feltételeinek kognitív stimulációi.
- HOMAGUCHI, K.M.–MILKIE, M.A.*: A gyermekvállalás előnye és ára: a szülővé válás hatása a felnőttek életére.
- VANDELL, D.L.–McCARTNEY, K.–OWEN, M.T.–BOOTH, C.–CLARKE-STEWART, A.*: Variációk a nagyszülők gyermekgondozásában az első három év folyamán.
- KING, V.*: A vallásosság hatása az apa-gyermek kapcsolatra.

- LEE, W.–SPITZE, G.–LOGAN, J.R.*: A nevelőapák társadalmi támogatása: a nem és vérségi hierarchia egymásra hatása.
- MUELLER, M.M.–ELDER, G.H.*: Családi lehetőségek a generációk között: nagyszülő-unoka kapcsolat holisztikus megközelítésben.
- SHUEY, K.–HARDY, M.A.*: Az öregedő édes szülő és a nevelőszülő gondozása: befolyásolja a vérszerintiség a döntéseket?
- BINSTOCK, G.–THORTON, A.*: Különválás, kibékülés és különélés az együttélésben és a házasságban.
- TEACHMAN, J.*: Házasság előtti nemi élet, házasság előtti együttélés és a későbbi házasság felbomlásának kockázata a nők körében.
- KROSKA, A.*: A feladatvállalás nemi különbségeinek vizsgálata a házimunka és gyermeknevelés terén.
- RAFFAELLI, M.–GREEN, S.*: Szülő-serdülő kommunikáció a szexről: a Latino Collage diákjainak retrospektív beszámolója.
- ROGERS, S.J.–MAY, D.C.*: A házasság minősége és a munkával való elégedettség közötti hatások: hosszú távon érvényesülő minták és nemi különbségek.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2002. No. 6.

- AREL, D.*: Demográfia és politika a szovjet időszak utáni első népszámlálásokban: bizalmatlanság az állammal szemben, szóban forgó identitások.
- SIGNOLI, M.–SEGUY, I.–BIRABEN, J-N.–DUTOUR, O.*: A paleodemográfia és a történeti demográfia járványokkal kapcsolatosan: a pestis Provance-ban a XVIII. században.
- CHARBIT, Y.*: Egy gazdasági elmélet politikai bukása: a fiziokrácia.
- DELBÉS, C.–GAYMU, J.*: Az özvegyülés okozta sokk az öregkor küszöbén: férfiak és nők.

2003. No. 1.

- BONVALET, C.*: A család környezete.
- BARBI, E.–CASELLI, G.–VALLIN, J.*: A nemzedékek heterogenitása és a végső életkor.
- ENGELLEN, T.–KOK, J.*: Végleges nőtlenség/hajadonság és a késői házasságkötés Hollandiában, 1890–1960.
- ROSENTAL, P.A.*: Egy régi faj újdonsága: Louis Henry és a történeti demográfia megalapozása.
- HANK, K.–KOHLENER, H-P.*: A gyermekek nemére vonatkozó preferenciák: újabb német adatok.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2003. No. 1.

- DEMENY, P.*: Népesedéspolitikai dilemmák Európában a XXI. század kezdetén.
WOODS, R.: Város és falu közötti halandósági különbségek: egy véget nem érő vita.
HEUVELINE, P.–TOMBERLAKE, J.M.–FURSTENBERG, F.F.: A gyermeknevelés áttolódása az egyedülálló anyák felé: tizenhét nyugati ország eredményei.
RUGGLES, S.–BROWER, S.: A háztartás- és család-összetétel becslése az Egyesült Államokban, 1850–2000.
OBONO, O.: Kulturális sokszínűség és népesedéspolitikai Nigériában.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2002. No. 6.

- MASSEY, D.S.–MALONE, N.*: A legális bevándorlás utjai.
WILSON, S.E.–WASSOUPS, S.L.: A jó házasságok is elromlanak: egészségromlás, mint a későbbi házasság-felbomlás okozója.
STARK, L.–KOHLER, H-P.: Az alacsony termékenységről szóló vita a populáris sajtóban, nemzetközi összehasonlítás, 1998–1999.

2003. No. 1.

- SYKES, L.L.*: Magas jövedelem és alacsony értékű tulajdon: a rassz szerinti és etnikai különbségek tanulmányozása a baby boom nemzedék lakásainak értékéről.
REMERY, C.–HENKENS, K.–SCHIPPERS, J.–EKAMPER, P.: Az öregedő munkaerőtömeg és a feszített munkaerőpiac kezelése: a holland munkáltatók véleménye.
DOYLE, J.M.–ECHEVARRIA, S.–FRISBIE, W.P.: Rassz, etnikum, Apgar érték és csecsemőhalandóság.
MARTIN, J.L.–WILEY, J.–OSMOND, D.: Szociális háló és nem tapasztalt heterogenitás az AIDS kockázatában.
DE VOS, S.–ARIAS, E.: Megjegyzések az öregkorúak életkörülményeiről 1970–2000., különös tekintettel a hispán eredetűek csoportjában tapasztalt különbségekre.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2003. No. 1.

- RILEY, C.*: Előnyük van az anyáknak? A gyermekszülés és az anyai egészség tanulmányozása Anglia és Wales példáján, 1778–1929.
McNAY, K.–AROKIASAMY, P.–H. CASSEN, R.: Miért használnak az alacsony iskolai végzettségű nők fogamzásgátlást Indiában? Egy többszintű elemzés.

- GUILLOT, M.*: Az élethossz keresztmetszeti átlaga (CAL): a keresztmetszeti halandósági becslés, amely tükrözi a kohorszt érintő eseményeket.
- VAN BAVEL, J.*: Volt-e hatása a házasságtartamnak az átmenet előtti termékenységre születési sorrend szerint? Egy empirikus teszt a XIX. századi Leuven, Belgium példáján.
- REHER, D.S.–GONZALEZ-QUINONES, F.*: Számítanak a szülők? Gyermek egészség és fejlődés Spanyolországban a demográfiai átmenet időszakában.
- MARSTON, C.–CLELAND, J.*: A nem kívánt terhességek kihordása ellenkező hatással van a születendő gyermekekre és az anyára? Öt fejlődő ország tanulmányozása.
- LI, S.–FELDMAN, M.W.–JIN, X.*: Házassági forma és a családok csoportosítása három kínai faluban.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata

2002. No. 4.

- HORSFIELD, G.–WOOD, J.*: A diákok korcsoportjainak modellezése a területi népesség-előreszámításhoz Angliában: a lehetséges minőségjavítás vizsgálata.
- EVANDROU, M.–GLASER, K.*: Változó gazdasági és szociális szerepek: néhány középkorú kohorsz tapasztalatai Angliában, 1985–2000.
- PICKARD, L.*: Az öregkorúak generációk közötti intenzív gondozásának visszaszorulása Nagy-Britanniában, 1985–1995.

2003. No. 1.

- SHAW, C.*: A 2001. évi népszámlálás adatain alapuló népesség-előreszámítás az Egyesült Királyságban és az azt alkotó országokban.
- RENDALL, M.S.–SMALLWOOD, S.*: Magasabb képzettség, az első gyermek megszületésének időzítése és a további gyermekek Angliában és Walesben.
- RENDALL, M.S.*: Milyen jelentősége van a tizenéves anyaság generációk közötti örökítésének Angliában és Walesben? Összehasonlítás Franciaországgal.